

Тема 1. Юридична відповідальність, її ознаки, підстави та функції

1. Поняття юридичної відповідальності

Юридична відповідальність є одним із видів соціальної відповідальності. Соціальна відповідальність – це ставлення суспільства до вчинків особи з погляду виконання нею соціальних норм. Вона обумовлюється необхідністю підпорядковувати, координувати та коректувати в процесі спільної діяльності дії кожного з діями інших, приватний інтерес погоджувати із загальним. До видів соціальної відповідальності можна віднести: моральну, релігійну, політичну, партійну.

Юридична відповідальність відрізняється від усіх інших видів соціальної відповідальності лише тим, що вона **ґрунтується на нормативних вимогах**, які забезпечуються в необхідних випадках державним примусом.

Виділяють два аспекти юридичної відповідальності:

1) позитивний (проспективний або заохочувальний) – передбачає заохочення за виконання корисних для суспільства і держави варіантів поведінки на рівні, що перевищує загальні вимоги (етично-свідоме ставлення до виконання обов'язків). Такими є, наприклад, державні нагороди, різноманітні за характером премії та інші заохочення;

2) негативний (ретроспективний або охоронний) – передбачає обмеження та покарання за правопорушення, тобто за вже вчинене діяння. Саме цей аспект юридичної відповідальності, як правило, має особливе значення в теорії та практиці.

З позицій соціального управління негативна юридична відповідальність предстає як застосування заходів державного примусу до особи, винної у вчиненні правопорушення.

В той же час **юридична відповідальність – це своєрідні правові відносини між державою і правопорушником**, в межах яких держава має право здійснити щодо правопорушника певні заходи, а правопорушник зобов'язаний зазнати встановлені державою позбавлення особистого і майнового характеру.

Ознаки юридичної відповідальності:

1) спирається на державний примус, який реалізується через діяльність спеціальних державних органів (поліція, державні пенітенціарні установи, виконавча служба) або інших суб'єктів, уповноважених на цю діяльність державою (так, у ряді країн існують приватні виправні установи, особливо для неповнолітніх);

2) тягне за собою певні негативні наслідки для правопорушника, які виражаються в особистих обмеженнях (наприклад, позбавлення або обмеження свободи, позбавлення права займатися певним видом діяльності) та/або майнових стягненнях (конфіскація майна, обов'язок відшкодувати заподіяний збиток);

3) є реакцією на винне антисуспільне діяння. Думки, почуття, бажання вчинити правопорушення, не реалізовані зовні, не можуть бути підставою для притягнення особи до юридичної відповідальності;

4) має процесуальну форму втілення.

Юридична відповідальність реалізується компетентним органом держави в строгій відповідності до встановленої законом процедури.

Для виникнення юридичної відповідальності потрібні певні обставини, що складають її фактичні та юридичні підстави:

1) фактичною підставою є склад правопорушення, тобто сукупність його елементів: об'єкту, суб'єкту, об'єктивної та суб'єктивної сторін (складний юридичний факт);

2) юридичною підставою є норма права, що передбачає застосування заходів відповідальності за протиправну поведінку (санкція правової норми), і правозастосовчий акт – рішення конкретного органу (наприклад, вирок суду).

2. Мета і функції юридичної відповідальності

Генеральна мета юридичної відповідальності – формування правомірної поведінки суб'єктів права: як осіб, що вчинили правопорушення, так і всіх інших членів суспільства.

Незалежно від галузевої приналежності юридична відповідальність переслідує цілі:

- 1) захисту прав людини і підтримання правопорядку;
- 2) виховання суб'єкта у дусі пошани до права;
- 3) відновлення соціальної справедливості;
- 4) попередження вчинення нових правопорушень.

Мета юридичної відповідальності є результатом здійснення функцій юридичної відповідальності.

Функції юридичної відповідальності:

1) охоронна – полягає в захисті правопорядку. Юридична відповідальність є мірою захисту особи, суспільства, держави від неправомірних соціально шкідливих діянь. Правопорушник зобов'язаний зазнати певні обмеження своїх прав як кару, покарання. У цьому виявляється справедливість юридичної відповідальності;

2) правовідновна (компенсаційна) – полягає у відновленні порушеного права. Ця мета особливо характерна для цивільно-правової відповідальності. Вона полягає в необхідності відшкодувати завдану матеріальну і моральну шкоду;

3) профілактична (превентивна) – полягає в попередженні вчинення нових правопорушень (превенція). Юридична відповідальність покликана, з одного боку, обмежити можливості правопорушника вчинити нове правопорушення, з іншою – утримати від правопорушень інших осіб;

4) виховна – юридична відповідальність виховує пошану до права. Застосування заходів юридичної відповідальності повинне сприяти виправленню і перевихованню правопорушника. В його свідомості та поведінці повинні сформуватися і закріпитися поважне ставлення до права і закону, прав, свобод і законних інтересів інших осіб.

3. Принципи юридичної відповідальності

Принципи юридичної відповідальності – основоположні, загальноприйняті норми імперативного характеру, що виступають як незаперечні вимоги до діяльності компетентних органів по застосуванню санкцій правових норм до правопорушників.

Вони закріплені в конституціях, законодавстві, міжнародних договорах:

1) **принцип законності** полягає в строгому і неухильному дотриманні та виконанні законів у процесі реалізації юридичної відповідальності. Складовими цього принципу є наступні положення. Юридична відповідальність повинна наступати тільки за протизаконні діяння, а не за думки, світогляд, особистісні властивості. Особі, що вчинила правопорушення, мають бути визначені вид і міра відповідальності тільки в межах, визначених нормою права за певний вид правопорушення. Відповідальність носить законний характер, якщо вона покладається у повній відповідності до процесуальних норм;

2) **принцип обґрунтованості** виражається у встановленні самого факту вчинення правопорушником протиправного діяння як об'єктивної істини, а також встановлення інших значущих фактів, пов'язаних з висновками про факт і суб'єкт правопорушення. У ст.62 Конституції України викладений фундаментальний принцип кримінальної відповідальності, який діє у всіх цивілізованих країнах – це «презумпція невинуватості». Особа, що притягується до відповідальності, вважається невинуватою, поки її вина не буде доведена і встановлена відповідним правозастосовчим актом;

3) **принцип справедливості** полягає в тому, що відповідальність повинна бути відповідною вчиненому діянню, а також це означає, що за одне і те ж правопорушення суб'єкт не повинен нести відповідальність двічі. При встановленні заходів покарання і стягнення не повинна принижуватися людська гідність. Щодо жертви правопорушення повинні бути здійснені заходи, що дозволяють відновити її порушені права та задовольнити її потреби;

4) **принцип доцільності** передбачає вибір найбільш оптимального (економного і одночасно ефективного) варіанту юридичної відповідальності. Особі, що вчинила правопорушення, повинні бути визначені вид і міра відповідальності, необхідні та достатні для її виправлення і попередження вчинення нових правопорушень. Якщо мета юридичної відповідальності може бути досягнута іншим шляхом, заходи відповідальності можуть бути пом'якшені або навіть скасовані;

5) **принцип невідворотності** означає, що кожне правопорушення в ідеалі неминуче тягне за собою відповідальність винної особи. Жодне правопорушення не повинне залишатися без оцінки з боку держави і суспільства, правопорушник обов'язково повинен зазнавати несприятливих наслідків;

б) **принцип своєчасності** передбачає можливість притягнення правопорушника до відповідальності в перебігу терміну давності (залежить від ступеня тяжкості правопорушення), тобто періоду, не дуже віддаленого від факту вчинення правопорушення. І навпаки, закінчення такого терміну тягне за собою звільнення від юридичної відповідальності, що прямо передбачено адміністративним, кримінальним, трудовим законодавством.